

2. ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA

(K. Ondrášková)

2.1 FONETIKA (HLÁSKOSLOVÍ)

Předmětem zkoumání fonetiky je zvuková stránka jazyka. **Fonetika** je část jazykovědy, která studuje a klasifikuje činnost mluvních orgánů v proudu řeči, zkoumá výsledný zvuk a jeho sluchové vnímání (*percepci*). Nejmenší jednotkou fonetiky je **hláska** (*fón*), konkrétní zvuk jazyka.

Fonetika se opírá o poznatky anatomie a fyziologie, jako jediná jazykovědná disciplína používá vědecké metody přírodních věd. Ke zkoumání mluvené řeči se užívá složitá technická aparatura.

2.1.1 HISTORIE FONETIKY

Historie fonetiky sahá až do dávnověku. Je všeobecně známo, že už ve 13. stol. př. n. l. vynalezli Féničané hláskové písmo, čemuž nutně musela předcházet analýza zvukové stránky jazyka. Staří Řekové obohatili abecedu o znaky pro samohlásky. Z dochovaných památek ze 4. stol. př. n. l. se dozvídáme, že staří Indové vytvořili klasifikaci artikulačních zvuků řeči pro dnes již mrtvý jazyk – sanskrt. O jazyk se zajímal např. i Aristoteles (384–322 př. n. l.).

Na tyto tradice se v Evropě navázalo až v období renesance, mj. se uvádí i génus té doby Leonardo da Vinci. Velký význam pro fonetiku jako vědní disciplínu měly výzkumy J. W. Kempelena, žijícího v druhé polovině 18. století. Pokoušel se výsledky svých poznatků využít dokonce k sestrojení stroje napodobujícího lidský hlas. Z dalších významných badatelů té doby vynikl F. C. Hellwag, jehož vokální trojúhelník dodnes používáme při znázorňování schématu klasifikace samohlásek.

Devatenácté století bylo charakteristické rychlým rozvojem experimentálního zkoumání mluvních orgánů. Kromě přístrojů, jako např. laryngoskop, se užíval dokonce film a rentgenové paprsky. Experimentální zkoumání řeči se provádí stále.

2.1.2 ODVĚTVÍ FONETIKY A METODY BĀDÁNÍ

Metody bádání ve fonetice můžeme rozdělit na dvě hlavní skupiny. **Metody akustické** zkoumají akustickou strukturu hlásek pomocí složitých zařízení sloužících

k měření sluchového pole, tj. souhrnu všech frekvencí vnímatelných lidským uchem. **Metody somatické** zaznamenávají pohyby mluvních orgánů.

Fonetika popisná (*deskriptivní*) zkoumá a popisuje zvuky lidské řeči z hlediska synchronního. Je to nauka statická, popisuje hlásky a jejich spojení v určitém časovém momentu a nezkoumá procesy, které tomuto momentu předcházejí.

Fonetika historická je věda diachronní, zkoumá rozvojová stadia jazyka a na tomto základě formuluje závěry týkající se současného fónického stavu jazyka.

Fonetika experimentální využívá mnoho složitých technických zařízení, která umožňují popsat zvuky lidské řeči. Blíží se tak přírodním vědám. Výsledky bádání experimentálních fonetiků se využívají ve fonetice popisné.

Fonetiku můžeme také rozdělit na **fonetiku akustickou**, která zkoumá zvuky lidské řeči s ohledem na fyzikální vlastnosti vln vznikajících při mluvení, **fonetiku artikulační**, která popisuje vznik zvuků lidské řeči v mluvních orgánech, a **fonetiku auditivní** studující vlastnosti řeči v procesu slyšení.

2.1.3 VYUŽITÍ FONETIKY

Fonetika má široké využití po stránce praktické i teoretické zvláště tam, kde existují relace produktor a recipient, tedy i ve vyučovacím procesu.

Fonetiku využíváme při **nápravě vad výslovnosti** v předškolním věku a v prvních ročnících základní školy a při nápravě nářeční výslovnosti některých hlásek či nesprávných výslovnostních návyků pod vlivem obecné češtiny.

Znalost charakteristiky českých hlásek a znalost kritérií charakteristiky a artikulačně akustických vlastností hlásek pomáhá při osvojování si správné výslovnosti hlásek při učení se cizím jazykům.

Při nápravě vad řeči, v **logopedii** (z řeckého *logos* = slovo, řeč a *paideia* = vzdělávání), napomáhá znalost fonetiky při odstraňování trvalých vad výslovnosti. Využívá se pro odstraňování vad spojených s nedokončenými percepčními dovednostmi, jako jsou vady vyplývající z hluchoty a nedoslýchavosti či z oligofázie, tj. vady řeči způsobené mentálním opožděním nebo chybějícím hlasovým aparátem (např. dysglosie, která je následkem mechanického poškození mluvních orgánů nebo jejich anomálií).

Od poruch hlasu se liší **poruchy řeči**, k nimž patří: **opožděný vývoj řeči**, **patlavost** (*dyslalie*) a **neurózy řeči** – **koktavost** a **brebtavost**.

Při výuce řeči osob hluchých a dorozumívání se hluchoněmých je velice důležitá dobrá znalost viditelných mluvních orgánů a mluvních orgánů vnitřních, jejichž činnost můžeme zjistit dotykem.

Znalosti z fonetiky se uplatňují i při **stanovení některých pravopisných pravidel**, např. v pravopisu přejatých vlastních jmen, kdy se přiřazení ke skloňovacímu

frekvenci vnímatelných lidským
 ušima a jejich spojení v určitém časovém
 momentu předcházely.

umá rozvojová stadia jazyka a na
 určitého fonického stavu jazyka.

žitých technických zařízení, která
 využívají vědám. Výsledky bádání
 jsou popisné.

fonetickou, která zkoumá zvuky
 vznikající při mluvení, **fonetiku**
 v mluvních orgánech, a **fonetiku**
 v mluvních orgánech, a **fonetiku**
 v mluvních orgánech.

fonetické zvláště tam, kde existují
 fonetické procesy.

ostí v předškolním věku a v prv-
 ní výslovnosti některých hlásek
 v obecné češtině.

kritérií charakteristiky a artiku-
 laci. Rozvojování si správné výslovnosti

logos = slovo, řeč a *paideia* =

ovávání trvalých vad výslovnosti.
 omezenými percepčními doved-
 nostmi oslýchavosti či z oligofázie, tj.
 zpožděným hlasovým aparátem
 a poškozením mluvních orgánů

patří: **opožděný vývoj řeči**,
neobvyklá výslovnost.

uchoněných je velice důležitá
 ochrana mluvních orgánů vnitřních, jejichž

u některých pravopisných pravi-
 telů se přiřazení ke skloňovacímu

typu děje především podle zakončení, nejčastěji podle posledních dvou hlásek, a to podle jejich výslovnosti (Marco – Marka), nebo při psaní částečně nebo zcela počestělých cizích slov (džíny, kempink, džez).

Fonetika se využívá při tvorbě **syntezátorů a analyzátorů řeči a zvukových programů k počítačům** (například pro nevidomé) a k tvoření programů ulehčujících nevidomým život. Jako příklad můžeme uvést tzv. „mluvící budík“.

Znalosti o zvukových (fonetických) vlastnostech hlásek a řeči se uplatňují při **vzdělávání umělců**, tj. herců, operních pěvců, ale i zpěváků populárních písní, u nichž posluchači vnímají více melodii a rytmus, ale textu často vůbec nerozumějí.

Fonetika tvoří důležitý základ pro jiné části gramatiky – především pro fonologii, ale též pro tvarosloví (viz kapitola 5) a tvoření slov (viz kapitola 4), zejména při sledování hláskových alternací.

Také literární věda využívá hlásky a jejich kombinace jako **stylistické prostředky** (prozódie).

2.1.4 FONETICKÝ PŘEPIS

Při odborném vědeckém fonetickém přepisu všech slovanských jazyků se užívají téměř jednotné znaky. Pro potřeby studentů učitelství jsme zvolili upravený přepis podle *Příruční mluvnice češtiny*.¹ S fonetickým přepisem se můžeme setkat také ve slovnících spisovné češtiny, ve slovnících cizích slov a v učebnicích a slovnících cizích jazyků.

2.1.4.1 Zásady fonetické transkripce¹

Zvukový signál řeči lze dnes zachytit v úplnosti technickými přístroji, např. diktafonem. Pro potřeby souvislých psaných textů se užívá zvláštního přepisu – fonetické transkripce. Umísťuje se do hranatých závorek [...]. Ty signalizují čtenáři, že záznam odráží v mezích možností skutečnou výslovnost. Někdy je v hranatých závorkách jen ta část slova, jejíž výslovnost se liší od psané podoby.

Zde zvolená transkripce využívá principu a speciálních značek transkripčního systému Mezinárodní fonetické asociace (*IPA*). V přepisu pro přehlednost odděluje jednotlivé výrazy, i když výslovnost bývá u slov patřících k jednomu slovnímu přízvuku spojitá.

¹ Převzato a upraveno podle *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík, Nekula, Rusínová a kol. 1996), viz Literatura.

Pokud je to možné, užíváme pro transkripci běžných písmen: *a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú; b, c, d, d', f, g, h, j, k, l, m, n, ň, p, r, ř, s, š, t, t', v, z, ž*. Ustálenou spřežku *ch* v zápisech ponecháváme, (zvláštní znak máme pro „znělé *ch*“ – *ɣ*, viz níže), přepisujeme však cizí grafémy *x*, srov. např. *xerox* [*kseroks*], *w*, např. *watt* [*vat*], nebo *q*, např. *aqua* [*akva*]. Přepis se samozřejmě odlišuje od pravopisu, neboť při transkripci jsme povinni zaznamenat pouze to, co skutečně vyslovujeme: [*stáfka*] – *stávka*, [*mňeká*] – *měkká*, [*núški*] – *nůžky*.

Písmena stávající abecedy někdy pro záznam zvuku nestačí, a proto je nutno užít dalších značek:

ŋ = „zadní *n*“, hláska vyskytující se ve skupinách *n + k, n + g*: [*han̄ka*] – *Hanka*; [*tan̄go*] – *tango*

ṛ̌ = „neznělé *ř*“, hláska vznikající spodobou znělosti, je-li v sousedství *ř* neznělá souhláska; vyslovuje se tak i *ř* před pauzou: [*tṛ̌í*] – *tři*, [*keṛ̌*] – *keř*

ʔ = „ráz“, hlasivková závěrová hláska předcházející v pečlivější výslovnosti hlásku na počátku slabiky: [*s ʔuchem*] – *s uchem*

u = zvuk tvoří druhou, nevokalickou součást dvojhlásky: [*loụka*] – *louka*, [*automạt*] – *automat*

ḷ = „slabikotvorné *l*“: [*vḷna*] – *vlna*, [*nesḷ*] – *nesl*

ṛ = „slabikotvorné *r*“: [*tṛ̌ch*] – *trh*, [*bratṛ*] – *bratr*

ɣ = „znělé *ch*“, hláska vznikající spodobou znělosti, výslovnost *ch* před znělou párovou souhláskou: [*hroɣ doveɣe*] – *hroch doveɣe*

ṃ = „retozubné *m*“, vyskytující se ve skupinách *m + v, m + f*: [*traṃvaj*] – *tramvaj*

ʃ̣ = „znělé *č*“, hláska běžnější v cizích slovech, v českých výslovnostech *č* před znělou souhláskou nebo spojitá výslovnost *d(t) + ž*: [*džeṣ*] – *džez*, [*lužba*] – *lučba*, [*naživotňị*] i [*nadživotňị*] – *nadživotni*

ʒ̣ = „znělé *c*“, hláska vznikající spodobou *c* k následující znělé souhlásce nebo při spojitě výslovnosti *d(t) + z*: [*ʒinḳ*] – *dzink*, [*poziṃ*] i [*podziṃ*] – *podzim*

Hlavní slovní přízvuk označujeme ´ před přízvukovou slabikou, vedlejší ´, a to pouze ve víceslovných příkladech; u jednotlivých slov je totiž přízvuk vždy na první slabice. Hranice slabik označujeme v nutných případech spojovníkem: [*spo-jov-ňi-kem*].

Fonetické proměny řečového tempa, hlasové barvy, výšky hlasu nebo jeho síly nelze běžně reprodukovatelnými způsoby transkribovat. Intonaci zobrazujeme šipkou naznačující průběh zvuku: ↓ = klesavá intonace; ↑ = stoupavá intonace; → = intonace nekonečného úseku.

Srov. rozdíly mezi pravopisem a fonetickou transkripcí:

Pravopis:

Na louce nikdo nikde, slyším zpěv ptáků a tlukot svého srdce.

pci běžných písmen: *a, á, e, é, i, í, o, ů, ř, s, š, t, t', v, z, ž*. Ustálenou spřežku máme pro „znělé ch“ – *y*, viz níže), *xerox* [kseroks], *w*, např. *watt* [vat], jmě odlišuje od pravopisu, neboť při *o*, co skutečně vyslovujeme: [stáfka] –

nam zvuku nestačí, a proto je nutno

pinách *n + k, n + g*: [han̩ka] – Hanka;

znělosti, je-li v sousedství *ř* neznělá *ř* – tři, [keř] – keř

edcházející v pečlivější výslovnosti *em*

část dvojhlásky: [lou̩ka] – louka,

– nesl

– bratr

znělosti, výslovnost *ch* před znělou *vede*

ách *m + v, m + f*: [tramvaj] – tramvaj

vech, v českých výslovnost *č* před

+ *ž*: [džes] – džez, [lužba] – lučba,

k následující znělé souhlásce nebo

[pozim] i [podzim] – podzim

řízvučnou slabikou, vedlejší *‘*, a to

ých slov je totiž přízvuk vždy na

ých případech spojovníkem: [spo-

ové barvy, výšky hlasu nebo jeho

anskribovat. Intonaci zobrazujeme

intonace; ↑ = stoupavá intonace;

transkripce:

tlukot svého srdce.

Transkripce:

[ˈna lou̩ce ˈniɡdo ˈniɡde → ˈsliʃim ˈspjef ˈptáku ʔa ˈtlukot ˈsvého ˈsrce ↓]

Od transkripce je nutno odlišovat **transliteraci**, tj. přepis z jednoho hláskového písma do jiného (z azbuky nebo řeckého písma do české verze latinky apod.).

2.1.5 ZÁKLADNÍ FONETICKÉ POJMY

2.1.5.1 Soustava hlásek

Schopnost mluvení je dána pouze člověku. Proces dorozumívání řeči je řízen několika mozkovými centry uloženými v čelním, spánkovém a týlním laloku. Tam je také umístěno centrum optického vnímání řeči. Při mluvení se aktivizují všechna centra jak u mluvčího, tak u posluchače. Jsou-li **centra řeči** porušena, vzniká neschopnost řeč tvořit i řeči rozumět (*afázie*).

Mluvená řeč vzniká koordinovanou činností mluvních orgánů, tj. **artikulací** (článkovaním). Skládá se z celé řady zvuků, které se nazývají **hlásky** (*fóny*). Hláska je nejmenší, intuitivně rozpoznatelný prvek řeči, který nemá vlastní význam. Jednotlivé hlásky se ve slově vydělují podle svých artikulačně akustických vlastností. Uživatel jazyka slyší hlásku jako relativní celek, i když žákům mladšího školního věku může slyšení jednotlivých hlásek a jejich oddělování ve slově činit potíže. Zvláště tehdy, není-li výslovnost mluvčího dokonalá a posluchači si musejí některé hlásky, které nebyly pečlivě vysloveny, domyslet. Hlásky jsou částí slova. Řadí se po sobě a vzájemně se od sebe oddělují. Výslovnost hlásky ovlivňuje hlásky sousední a pauza před hláskou a po ní. Každý jazyk má tendenci používat hlásky, jejichž rozlišovací schopnost je jasná co největšímu počtu uživatelů. Pomocí hlásek rozlišujeme různé tvary téhož slova (*žena, ženy*) a také různá slova (*sen, ten, ven, den, Dan*).

Samohlásky vnímáme jako **tóny**, **souhlásky** jako **šumy**. U některých znělých souhlásek (**sonor m, n, ň, l, r, ř, j**) převládají tónové vlastnosti nad šumy. (O samohláskách a souhláskách viz níže podkapitola 2.1.7).

Hlas vzniká v **mluvidlech**, tj. orgánech lidského těla, které spolupracují při tvoření hlásek.

Srozumitelnosti při mluvení napomáhají i optické prostředky. Proto se také nácvik správné výslovnosti provádí před zrcadlem.

2.1.5.2 Mluvní orgány

Žádný z orgánů, které se podílejí na vytváření mluvené řeči, neslouží primárně k mluvení. K mluvení byly využity až v době vzniku jazyka. V rozměrech mluvidel

existují individuální rozdíly, nejsou však, pokud jsou vyvinuty správně, z hlediska mluvních funkcí závažné. Každý člověk se může naučit mluvit jakýmkoli jazykem.

K **mluvním orgánům** patří: **plice s bránicí, průdušky a hrtan** (*larynx*). V hrtanu je uložena **prstencová chrupavka**, na kterou je upevněna **chrupavka štítná** a dvě párové **hlasivkové chrupavky – hlasivky**. Hrtanová chrupavka může uzavřít cestu výdechovému proudu.

Nad těmito orgány jsou umístěny: **dutina nosní, dutina ústní a dutina hrdelní**. Nejvíce českých hlásek se tvoří v dutině ústní.

Dutinu ústní tvoří dvě **čelisti** se zuby a **dásně** (*alveola*), **měkké patro** (*palatum*), **tvrdé patro** (*velum*), **rty a jazyk**.

Dutina nosní je vevnitř rozdělena nosní přepážkou. Po stránce anatomické je spojena s dutinou ústní nosohltanem, při řeči se mohou spojit. Pokud je průchod uzavřen, mohou vznikat **hlásky ústní**, když je otevřen, vznikají **hlásky nosové**.

Pro tvoření hlasu při mluvení se využívá vzduchu výdechového. Nazývá se **výdechový (respirační) proud**.

Popisem orgánů, které se podílejí na vytváření mluvené řeči, se zabývá **artikulační fonetika**.

■ A. Ústrojí dýchací

Dýchací (respirační) ústrojí je uloženo v dutině hrudní. Podstatnou částí dýchacího ústrojí jsou plíce nacházející se uvnitř hrudního koše ovládaného mezižeberním svalstvem a bránicí. Základním fyziologickým pochodem, při němž dochází k výměně vzduchu v plicích a tím k oxyličování krve, je dýchání. Vzduch prochází do plic dutinou nosní nebo ústní, dutinou nosohltanovou, hrtanem a průdušnicí.

Pro tvoření hlasu při mluvení a zpívání se využívá **výdechového (expirativního) proudu**. Mezižeberní svaly a bránice řídí jeho intenzitu.

■ B. Ústrojí hlasové

Hlasové (fonační) ústrojí je uloženo v hrtanu. Pro vytvoření hlasu jsou nejdůležitější hlasivkové vazy (hlasivky). Jejich pohyb ovládaný vnitřním hrtanovým svalstvem umožňuje sbližování a oddalování hlasivek a změny jejich napětí. Tak vzniká **hlasivková štěrbina** (*glottis*). Touto štěrbinou prochází vzduch z plic, hlasivky začnou vibrovat, a tak vznikne **základní tón**. Jde o slabý zvuk, který vychází z hrdla do dutiny ústní nebo nosní, při tom zesílí a dostává barvu, která závisí na velikosti a podobě dutin.

Základní tón se objevuje u všech hlásek, také u neznělých souhlásek i při šepotu, kdy jsou hlasivky zcela otevřeny. **Modulací** tohoto tónu vzniká **lidská řeč**.

ud jsou vyvinuty správně, z hlediska
že naučit mluvit jakýmkoli jazykem.
cí, **průdušky** a **hrtan** (*larynx*). V hr-
terou je upevněna **chrupavka štítná**
y. Hrtanová chrupavka může uzavřít

nosní, dutina ústní a dutina hrdelní.

ě (*alveola*), **měkké patro** (*palatum*),

epážkou. Po stránce anatomické je
se mohou spojit. Pokud je průchod
otevřen, vznikají **hlásky nosové**.

vzduchu výdechového. Nazývá se

ení mluvené řeči, se zabývá **arti-**

rudní. Podstatnou částí dýchacího
o koše ovládaného mezižebním
ochodem, při němž dochází k vý-
ve, je dýchání. Vzduch prochází
tanovou, hrtanem a průdušnicí.
ívá **výdechového** (expirativního)
tenzitu.

ytvoření hlasu jsou nejdůležitější
ý vnitřním hrtanovým svalstvem
ny jejich napětí. Tak vzniká **hla-**
zí vzduch z plic, hlasivky začnou
zvuk, který vychází z hrdla do
barvu, která závisí na velikosti

eznělých souhlásek i při šepotu,
tónu vzniká **lidská řeč**.

Tvoření hlasu (*fonace*) může mít různý začátek:

a) Měkký hlasový začátek

Hlasivky se těsně přiblíží k sobě, jsou sevřené a napjaté. Výdechový proud je proráží postupně. Slyšíme, jak zvuk rychle zesílí. Přesný začátek zvuku neza-
znamujeme. V češtině tak začínají neznělé souhlásky na začátku slov: *pes, šev,*
ale i souhlásky znělé po pauze: *doma, zub.*

b) Tvrdý hlasový začátek (ráz)

Hlasivky jsou k sobě silně přitisknuty a více napjaty. Výdechový proud je proráží.
V češtině je použití rázu závazné po alespoň minimální pauze, na začátku slova
nebo uvnitř slova na hranici dvou morfémů. Například ve slovech: *doopravdy*
[*do?opravdi*], *vyústění* [*vi?ústěni*], *trojúhelník* [*troj?úhelník*]. Je to vlastně tvrdý
začátek samohlásky. Je neznělý a způsobuje asimilaci, srov. *v okně* [*f?okně*].
V některých jiných polohách je užití rázu nezávazné, zvláště při rychlé mluvě
jsou rázy vynechávány. Výslovnost bez rázu můžeme, vlivem nářečí, pozorovat
častěji na Moravě.

Ráz se nevyslovuje uvnitř přejatých slov, srov. [*noemi*], [*realitní*]. Na švu před-
pony a základu přejatých slov se ráz vyslovuje, srov. [*re?organizace*].

c) Dyšný hlasový začátek (aspirace)

Tento hlasový začátek se podobá měkkému hlasovému začátku, avšak hlasivky
nejsou spojeny až do konce fonace. Výsledkem je krátký šum před začátkem
hlasu. Čeština tento hlasový začátek nemá.

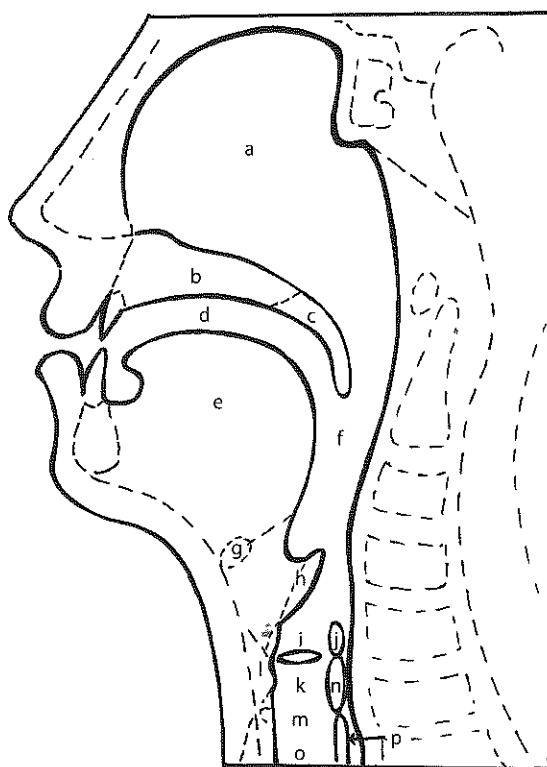
■ C. Ústrojí hláskovací

Při mluvení dochází ke konečné úpravě hlasu v **ústrojí hláskovacím** (*modifikač-*
ním). Toto ústrojí se nachází nad hrtanem a skládá se z rezonančních dutin a dalších
artikulačních orgánů.

Pro tvorbu českých hlásek je nejdůležitější **dutina ústní**. Jsou v ní uloženy
pasivní mluvní orgány – **čelisti, zuby, dásně** s alveolárním výběžkem, **měkké**
patro (*velum*), **tvrdé patro** (*palatum*) a aktivní mluvní orgány (**rtý** a **jazyk**). Svůj
rezonanční objem reguluje pomocí jazyka. **Kromě dutiny ústní se na artikulaci**
souhlásek m, n, ň přímo podílí **dutina nosní**, nepřímo se pak účastní **rezonance**
samohlásek (tónů). **Dutina hrdelní**, která se nachází nad hlasivkami, spolupracuje
při tvoření samohlásek.

Při výslovnosti hlásek rozlišujeme tři fáze. Jsou to:

1. **intenze**, tj. přechod artikulačních orgánů z klidu do artikulačního postavení;
2. **tenze**, tj. setrvání v artikulačním postavení po dobu artikulace;
3. **detenze**, tj. zrušení artikulačního postavení a návrat mluvidel do klidové polohy.

- a) dutina nosní
- b) tvrdé patro
- c) měkké patro
- d) dutina ústní
- e) jazyk
- f) hltan
- g) jazyčka
- h) příklopka hrtanová (epiglottis)
- i) hlasivková štěrbina
- j) chrupavka
- k) hlasivkové vazy
- l) štítná žláza
- m) hrtan
- n) prstěncová chrupavka
- o) průdušnice
- p) trávící trubice

Obr. 1 Průřez mluvidly

2.1.5.3 Percepce řeči

Sluchovým orgánem (*receptorem*) řeči je ucho, kterým vnímáme nejen řeč, ale i všechny ostatní sluchové podněty různé **síly** (*intenzity*, jednotka měření je hertz – Hz), **výšky** (počet kmitů za sekundu), **barvy** (*timbru*) a různé **délky** trvání.

Maximální souhrn všech frekvencí vnímaný lidským sluchem se nazývá **sluchové pole**. Dolní hranice prahu slyšení je nejnižší vnímatelný zvuk v odpovídající frekvenci, horní hranice se nazývá práh bolesti.

Lidský sluch vnímá zvuky jen v určitém rozsahu – ve **frekvenci** (počet kmitů za minutu) asi od 20 do 20 000 Hz. Ve vyšším věku se rozsah slyšených frekvencí (týká se to obvykle slyšení vysokých tónů) snižuje.

2.1.6 KLASIFIKACE HLÁSEK

Čeština má 35 hlásek, z toho 25 souhlásek a 10 samohlásek (5 krátkých a 5 dlouhých). Repertoár hlásek je ovlivněn především fyziologickými možnostmi mluvních orgánů, artikulačními schopnostmi člověka a schopností hlásky sluchem odlišovat.

Každý jazyk má také ustálený počet hlásek a ne všechny se užívají stejně často. Proto nám také při učení se cizím jazykům dělají největší potíže při výslovnosti ty hlásky, které čeština nemá, např. obouretné *w* v angličtině, rozlišování při výslovnosti *i, y* v ruštině, **nosovky** v polštině a podobně. Obecně se soudí, že cizincům dělá největší potíže výslovnost českého *ř*, avšak pro většinu z nich je to hláska *h*.

Hlásky dělíme podle toho, zda mají, nebo nemají schopnost tvořit slabiku, na **samohlásky (vokály)** a **souhlásky (konsonanty)**. O jejich artikulační a akustické povaze pojednáme dále.

2.1.6.1 Samohlásky (vokály)

Samohlásky (vokály) mají povahu tónů. Artikulace samohlásek (vokalická artikulace) spočívá v tom, že artikulační orgány vytvoří v dutinách prostor potřebné velikosti a tvaru tak, aby se tam vytvořil požadovaný tón. Při tvoření českých samohlásek je nejdůležitější činnost jazyka. Jeho poloha vertikální a horizontální rozhoduje o klasifikaci samohlásek. Dále se na jejich artikulaci podílejí rty.

Všech pět samohlásek krátkých a pět samohlásek dlouhých jsou v češtině samostatnými fonémy. Například *láska – laská, rak – rok*.

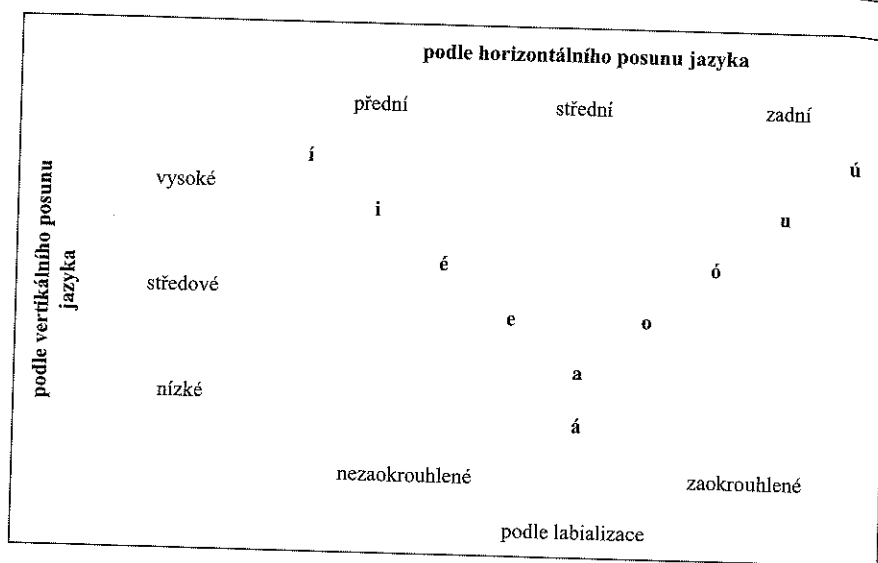
Pro zápis samohlásek se v češtině užívá celkem 14 písmen (grafémů).

■ A. Kvalita samohlásek

Čeština má pět samohlásek krátkých a dlouhých (*a, á, e, é, i, í, o, ó, u, ú*). Jejich podoba ve spisovné češtině je stabilní, při výslovnosti nedochází k redukci jako u jiných slovanských jazyků (například ve slovinštině, ruštině a jiných). **Kvalita samohlásek** je dána pohybem jazyka v dutině ústní (vertikálním a horizontálním). Výslovnost zadních samohlásek je doprovázena zaokrouhlením rtů (*labializace*). Systém českých samohlásek se tradičně zobrazuje jako **vokální trojúhelník**.

V současné spisovné češtině u mluvčích ovlivněných obecnou češtinou pozorujeme tendenci vyslovovat samohlásky vysoké jako středové a středové jako nízké (například slovo *vím* se vyslovuje skoro jako [vem]). Podobně pod vlivem obecné češtiny pozorujeme tendenci k otevřenější výslovnosti samohlásek.

- a) dutina nosní
- b) tvrdé patro
- c) měkké patro
- d) dutina ústní
- e) jazyk
- f) hltan
- g) jazyka
- h) příklopka hrtanová (epiglottis)
- i) hlasivková štěrbina
- j) chrupavka
- k) hlasivkové vazy
- l) štítná žláza
- m) hrtan
- n) prstěncová chrupavka
- o) průdušnice
- p) trávící trubice

Obr. 2 Vokální trojúhelník

■ B. Kvantita samohlásek

Kvantitou (délkou) rozumíme dobu, po kterou samohlásku vyslovujeme. Dlouhé samohlásky vyslovujeme asi po dobu dvakrát delší než krátké.

Graficky se délka označuje čárkou nad samohláskami *i*, *a*, *o*, *e*, čárkou nebo kroužkem nad *u*. Délka samohlásky může změnit význam slova, například: *car* × *cár*; *drahá* × *dráha*.

Délka samohlásek nepodléhá v češtině žádným pravidlům. V současné spisovné češtině u mluvčích ovlivněných obecnou češtinou dochází ke zkracování samohlásek, a to zvláště u slov krátkých nebo v koncových částech slov dlouhých: např. již uváděné [*vím*] se vyslovuje [*vem*], místo [*odpovím*] slyšíme [*odpovem*].

■ C. Klasifikace samohlásek podle dalších vlastností

Při výslovnosti zaokrouhlených samohlásek se rty při výslovnosti zaokrouhlí nebo zúží, zaostří. Dalším znakem je napjatost samohlásek. Pod vlivem obecné češtiny čeští mluvčí vyslovují samohlásky širší než mluvčí z Moravy. Naopak ve východomoravských nářečích se můžeme setkat s užší výslovností samohlásek. Nosové samohlásky vývojem češtiny zanikly, v současné češtině se nevyskytují.

■ D. Y

Obr. 3

1. Přec

i	
í	

Při výs
ních zu

e	
é	

Při výs
spodní

Horizontálního posunu jazyka

	střední	zadní
		ú
		u
		ó
e	o	
a		
á		
		zaokrouhlené

podle labializace

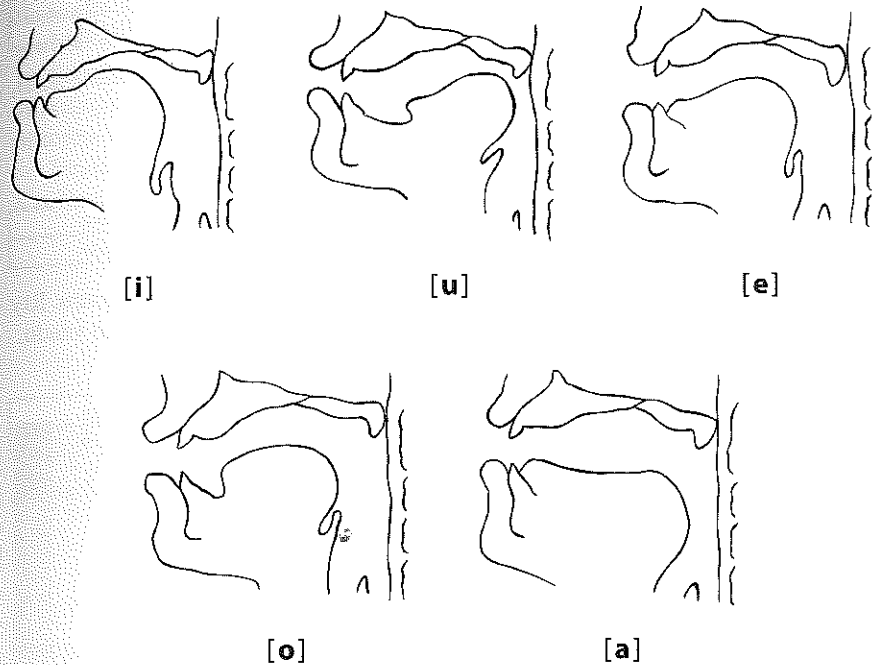
... samohlásku vyslovujeme. Dlouhé ...
... elší než krátké.
... nohláskami *i*, *a*, *o*, *e*, čárkou nebo ...
... nit význam slova, například: *car* ×

... m pravidlům. V současné spisovné ...
... u dochází ke zkracování samohlá-
... ch částech slov dlouhých: např. již ...
... [ím] slyšíme [odpovem].

... vlastností

... y při výslovnosti zaokrouhlí nebo ...
... ásek. Pod vlivem obecné češtiny ...
... í z Moravy. Naopak ve východo-
... výslovnosti samohlásek. Nosové ...
... češtině se nevyskytují.

D. Výslovnost samohlásek

Obr. 3 Schematický průřez mluvidel při artikulaci českých samohlásek

1. Přední samohlásky

i	přední	vysoká	nezaokrouhlená	krátká
í	přední	vysoká	nezaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk zvedne proti tvrdému patru, špička jazyka se dotkne předních zubů. Při výslovnosti *i* je jazyk více napjatý.

e	přední	středová	nezaokrouhlená	krátká
é	přední	středová	nezaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti těchto středních samohlásek se špička jazyka přiblíží kořenům spodních zubů.

2. Střední samohlásky

a	střední	nízká	nezaokrouhlená	krátká
á	střední	nízká	nezaokrouhlená	dlouhá

Jazyk leží na dně dutiny ústní, při výslovnosti *á* se lehce posune dozadu a sníží, ústa jsou otevřená, rty se nezaokrouhlují.

3. Zadní samohlásky

o	zadní	středová	zaokrouhlená	krátká
ó	zadní	středová	zaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk prohne dozadu a lehce zdvihne proti měkkému patru. Rty jsou zaokrouhlené. Při výslovnosti *ó* je jazyk více napjatý, s polohou více vzadu.

u	zadní	vysoká	zaokrouhlená	krátká
ú	zadní	vysoká	zaokrouhlená	dlouhá

Při výslovnosti se jazyk prohne dozadu (více než u jiných samohlásek) a nahoru, při výslovnosti velmi aktivně spolupracují rty.

2.1.6.2 Dvojhlásky (*diftongy*)

Dvojhláska je sdružení dvou samohlásek v jedné slabice. Jedna ze dvou samohlásek je výraznější, druhá se vyslovuje jako **polohláska** – [y]. Takové dvojhlásky označujeme jako **dvojhlásky klesavé**. V češtině se používají tři dvojhlásky *ou* [ou], *au* [au] a *eu* [eu], všechny jsou klesavé. Dvojhlásky stoupavé čeština nezná.

- **Ou** je jediná původně česká dvojhláska, při její artikulaci přechází poloha jazyka a úst od *o* do *u*, srov. *fouká* [fouká], *pouze* [pouze].
- Pokud mezi dvěma samohláskami ve slově vede **morfematický šev**, vyslovuje se mezi nimi ráz, srov. *doučovat* [doʒučovat], *poučovat* [poʒučovat].
- Dvojhlásky **au**, **eu** se vyskytují pouze ve slovech cizího původu, v domácích slovech se vyslovují jako dvě samohlásky s rázem, srov. *auto* [auʔto], *pneumatika* [pneʔumatika] × *zaučovat* [zaʔučovat], *neučinit* [neʔučinit].

2.1.6.3 Souhlásky (konsonanty)

Na rozdíl od samohlásek, kde je základem výslovnosti tón, je základem výslovnosti souhlásek (konsonantů) šum.

Souhlásky klasifikujeme podle několika hledisek: podle místa tvoření, podle artikulačního orgánu, podle způsobu tvoření, podle sluchového dojmu a podle přítomnosti základního tónu (znělé a neznělé).

Nejdůležitější pro klasifikaci souhlásek je **způsob artikulace, místo artikulace a znělost**.

		podle místa tvoření																
		obou- retné		reto- zubné		přední: zubodásňové		zadní		předo- patrové				zado- patrové		hrta- nové		
		N	Z	N	Z	N	Z	N	Z	N	Z			N	Z	N	Z	
podle způsobu tvoření	závěrové	ústní	p	b			t	d			ʈ	ɖ	k	g			ražené	
		nosní			m	ɱ		n			ɳ	ɲ						
		hlasiv- kové											ʔ (ráz)					
		polozávěrové					ɕ	ʑ	č	ǰ					polosykavé			
	úžínové	středové					s	z	ʃ	ʒ					sykavé			
					f	v					j	x	ɣ		šumové			
		bokové					l								bez šumu			
								r										
		kmitavé					ř	ʀ										
		hlasiv- kové													h		šumové	
		retné				předo- jazyčné		středo- jazyčné		zado- jazyčné		hlasiv- kové						
podle artikulačního orgánu																		

Pozn.: N – neznělé, Z – znělé

Obr. 4 Přehledná tabulka tvoření českých souhlásek. Vycházíme z publikace Hubáček, J.; Jandová, E.; Svobodová, J. *Čeština pro učitele* (viz Literatura).

■ A. Dělení souhlásek podle místa tvoření

Souhlásky se vyslovují na sedmi místech mluvních orgánů a podle toho je také dělíme.

1. **obouretné/retoretné (bilabiální):** *b, p, m*
2. **retozubné (labiodentální):** *f, v, m̃*
3. **zubodásňové (alveodentální):** *t, d, n, s, z, c, ʒ, ř, r, l*
4. **zadodásňové (alveolární):** *š, ž, č, ʃ*
5. **předopatrové (palatální):** *tʰ, dʰ, ň, j*
6. **zadopatrové (velární):** *k, g, ch, ɣ, ŋ*
7. **hlasivkové (laryngální):** *h, ʔ* (tj. ráz)

■ B. Dělení souhlásek podle způsobu tvoření

Na základě tohoto hlediska dělíme souhlásky na tři skupiny podle překážky, která se staví výdechovému proudu.

1. Závěr (okluze)

Mluvní orgány se zcela uzavřou a utvoří závěr. Následně se prudce otevřou (exploze/ražení). Podle toho se souhlásky nazývají **závěrové (okluzivy)** nebo **ražené (explozivy)**: *p, b, m, m̃, t, d, n, tʰ, dʰ, ň, g, k, ŋ, ʔ* (tj. ráz).

2. Polozávěr (semiokluze)

Mluvní orgány vytvoří plný závěr, který následně odstraní. Tyto souhlásky se nazývají **třené (afrikáty)**, **polozávěrové (semiokluzivy)**: *c, ʒ, č, ʃ*.

3. Úžina (konstrikce)

Při výslovnosti se vytvoří mezi mluvními orgány úžina, kterou prochází výdechový proud. Souhlásky se nazývají **úžinové/třené (frikativy)**: *f, v, s, z, ř, ř̃, r, l, š, ž, j, ch, ɣ, h*.

- Zvláštní úžina vzniká při artikulaci *l*, kdy konec jazyka vytváří svým ohnutím nahoru úžinu a výdechový proud vychází na obě strany. Takové úžině říkáme **boková (laterální)**.
- Souhláska *r* a *ř* se tvoří tak, že se konec jazyka rychle dotkne tvrdého patra a přitom vibruje: při výslovnosti *r* jedenkrát, při výslovnosti *ř* dvakrát až třikrát. Proto se souhlásky *r* a *ř* nazývají také **vibranty**.

■ C.

Znělo
ního t
tónov
přítom
Z

1. so
2. zn
3. ne

Po
Užívá
zývají

■ D.

Při tv
nebo
Když
se leh
artiku

■ E.

1. So

- *P,*
se
ku
- *M*
vý
- *M*
ná

p
b
m

ořeni

ních orgánů a podle toho je také dělíme.

, c, ʒ, ř, r, l

voření

na tři skupiny podle překážky, která

r. Následně se prudce otevrou (ex-
zí **závěrové** (*okluzivy*) nebo **ražené**
? (tj. ráz).

ně odstraní. Tyto souhlásky se na-
zývají (*okluzivy*): c, ʒ, č, ʒ.

úžina, kterou prochází výdechový
(*okluzivy*): f, v, s, z, ř, ř, r, l, š, ž, j, ch, y, h.

nec jazyka vytváří svým ohnutím
obě strany. Takové úžině říkáme

ky rychle dotkne tvrdého patra
ří výslovnosti ř dvakrát až třikrát.
ty.

■ C. Dělení souhlásek podle přítomnosti základního tónu

Znělost a neznělost jsou vlastnosti souhlásek, které závisí na přítomnosti základního tónu. Základní tón se tvoří v hlasívkách. Souhlásky, které mají značnou část tónové složky, se nazývají **sonory**. Všechny ostatní souhlásky jsou **šumové** a podle přítomnosti základního tónu je dělíme na dvě skupiny: **znělé** a **neznělé**.

Z tohoto hlediska můžeme souhlásky rozdělit na tři skupiny:

1. **sonory**: j, l, r, m, ŋ, n, ŋ, ň
2. **znělé**: b, d, dʰ, g, v, z, ž, h, ɣ, ř, ʒ, ʒ
3. **neznělé**: p, t, tʰ, k, f, s, š, ch, ř, c, č

Podle znělosti a neznělosti můžeme většinu těchto souhlásek seřadit do dvojic. Užíváme termínu **párové souhlásky**. Šest souhlásek, které netvoří dvojici, se nazývají **nepárové, jedinečné**.

■ D. Dělení souhlásek podle účasti dutiny nosní

Při tvoření souhlásek prochází výdechový proud z dutiny hrdelní do dutiny ústní nebo nosní. Tyto dutiny jsou s dutinou hrdelní po stránce anatomické spojeny. Když se uzavře průchod do dutiny nosní, tvoří se souhlásky v dutině ústní, pokud se lehce otevře, umožní výdechovému proudu přejít do dutiny nosní a výsledkem artikulace jsou souhlásky nosové (*nazály*): m, ŋ, n, ŋ, ň.

■ E. Výslovnost souhlásek

1. Souhlásky obouretné (*bilabiální*)

- **P, b, m** jsou souhlásky **ražené** (*explozivny*). Při jejich artikulaci jsou ústa pevně sevřená a následně se působením výdechového proudu otevrou. Jazyk při artikulaci těchto souhlásek nespolečně pracuje a leží volně v dutině ústní.
- Měkké patro je při artikulaci **p** a **b** zvednuto. Při artikulaci **m** se spustí tak, že výdechový proud vychází dutinou nosní.
- **M** je jedinečná hláska znělá, **b** párová znělá a **p** párová neznělá. Pokud za **m** následuje **v** nebo **f**, je výsledkem artikulace labiodentální, **ŋ**.

p	retná	retná	závěrová ústní	ražená	neznělá
b	retná	retná	závěrová ústní	ražená	znělá
m	retná	retná	závěrová nosní	ražená	znělá

2. Souhlásky retozubné (labiodentální)

- Patří k nim *v, f, m*. Při výslovnosti *v* se zuby silněji přitisknou ke rtu.
- *V* je souhláska znělá, *f* je souhláska neznělá, *m* je retozubná poziční varianta hlásky *m*, která se vyslovuje v pozici před *v* nebo *f*, například ve slovech *tramvaj* [trɛmvaɪ], *nymfa* [nɪmfɔ].

v	retozubná	retná	úžinová středová	třená šumová	znělá
f	retozubná	retná	úžinová středová	třená šumová	neznělá

3. Souhlásky zubodásňové (alveodentální)

- *T, d, n* jsou souhlásky ražené (explozivy). Jejich artikulace probíhá tak, že se špička jazyka opře o místo přechodu mezi zuby a dásněmi. Střed jazyka se miskovitě prohne. Následkem výdechového proudu se jazyk odtrhne.

t	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
d	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
n	přední zubodásňová	předojazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

- *N* je souhláska znělá, měkké patro je při její artikulaci spuštěno, výdechový proud prochází dutinou nosní.
- *D* je souhláska znělá, *t* neznělá, ústní.
- *S, z* jsou souhlásky třené, říká se jim sykavky. Při artikulaci se přední část jazyka zvedne směrem k přední části tvrdého patra. *Z* je znělá, *s* neznělá souhláska, obě souhlásky tvoří pár.

s	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	neznělá
z	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	znělá

- *C, ʒ* jsou polosykavky. Artikulace probíhá ve stejném místě jako při *s* a *z*, avšak jazyk se nejdříve přitiskne k dásni a až potom vytvoří úžinu procházejícímu výdechovému proudu. *ʒ* je znělá varianta *c*, v češtině pro tuto hlásku nemáme zvláštní grafém, srov. např. slovo podzim [pɔzɪm]. *C* je souhláska neznělá.

c	přední zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	neznělá
ʒ	přední zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	znělá

4. Souhlá

- Š, ž jsou se před souhlá

š	zadr
ž	zadr

- Místo dotkne
- Ž je zn Vyskyt domác

č	zadr
ž	zadr

- R, ř, j jim kr
- Ř je so souhlá
- R je z slově

r	pře
ř	pře
ř	pře

- L je s říká s může

l	pře
---	-----

5. Souh

- ě, d, znělá vych

i)

zuby silněji přitisknou ke rtu.
znělá, *ny* je retozubná poziční varianta
v nebo *f*, například ve slovech *tramvaj*

středová	třená šumová	znělá
středová	třená šumová	neznělá

ni)

Jejich artikulace probíhá tak, že se
zuby a dásněmi. Střed jazyka se
proudu se jazyk odtrhne.

středová ústní	ražená	neznělá
středová ústní	ražená	znělá
středová nosní	ražená	znělá

Její artikulaci spuštěno, výdechový

ky. Při artikulaci se přední část jazyka
tra. *Z* je znělá, *s* neznělá souhláska,

středová	třená sykavá	neznělá
středová	třená sykavá	znělá

e stejném místě jako při *s* a *z*, avšak
om vytvoří úžinu procházejícímu
v češtině pro tuto hlásku nemáme
[*zjim*]. *C* je souhláska neznělá.

středová	ražená polosykavá	neznělá
středová	ražená polosykavá	znělá

4. Souhlásky zadodásňové (alveolární)

- š, ž* jsou souhlásky párové, **úžinové** a říká se jim **šumové**. Při jejich artikulaci se přední část jazyka zvedne a vytvoří průchod výdechovému proudu. *Ž* je souhláska znělá, *š* neznělá.

š	zadní zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	neznělá
ž	zadní zubodásňová	předojazyčná	úžinová středová	třená sykavá	znělá

- Místo artikulace souhlásky *č* je shodné s artikulací *š* a *ž*, jazyk se při artikulaci dotkne měkkého patra a následně se oddálí.
- č* je znělá varianta souhlásky *č*. Pro jeho zápis nemá čeština zvláštní grafém. Vyskytuje se jak ve slovech cizího původu, např. *džem* [*žem*], tak ve slovech domácích, např. *džbán* [*žbán*], a na hranici dvou slov. *Č* je souhláska neznělá.

č	zadní zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	neznělá
č̣	zadní zubodásňová	předojazyčná	polozávěrová	ražená polosykavá	znělá

- R, ř, ṛ̌* jsou souhlásky **úžinové**, při artikulaci špička jazyka vibruje. Říká se jim **kmitavé**.
- Ř* je souhláska znělá, neznělá výslovnost se vyskytuje v sousedství jiné neznělé souhlásky, např. ve slovech *přimo* [*přimo*], *křeč* [*křeč*].
- R* je znělá jedinečná souhláska, v určitých případech slabikotvorná, např. ve slově *Brno* [*brno*].

r	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová	třená bez šumu	znělá
ř	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová kmitavá	třená šumová	znělá
ṛ̌	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová kmitavá	třená šumová	neznělá

- L* je souhláska úžinová a při její artikulaci vychází výdechový proud do stran, říká se jí také **boková frikativa**. *L* je znělá jedinečná a v určitých případech může být slabikotvorná, např. ve slově *vlekl* [*vlekl̩*].

l	přední zubodásňová	předojazyčná	úžinová boková	třená bez šumu	znělá
---	--------------------	--------------	----------------	----------------	-------

5. Souhlásky předopatrové (palatální)

- ř, d, ň* jsou souhlásky ražené, *d'* a *t'* tvoří pár znělá × neznělá. *Ň* je souhláska znělá jedinečná, při její artikulaci měkké patro poklesne a výdechový proud vychází dutinou nosní.

- *J* je souhláska úžinová, plocha jazyka se přiblíží tvrdému patru a vytvoří úžinu, kterou prochází výdechový proud. Je to souhláska znělá. Při artikulaci se plocha jazyka zvedne k tvrdému patru a špička jazyka se dotkne spodních zubů.

ř	předopatrová	středojazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
ř	předopatrová	středojazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
ň	předopatrová	středojazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

6. Souhlásky zadopatrové (velární)

- *K, G, ŋ* jsou souhlásky závěrové. Tvoření: zadní část jazyka se dotkne měkkého patru a pak vytvoří cestu výdechovému proud. Špička jazyka leží volně v dutině ústní.
- *ŋ* je velární varianta *n*, která se vyslovuje před velárními souhláskami, například ve slovech: *Hanka* [*han̩ka*], *anglický* [*an̩glickí*]. Při artikulaci se měkké patro sníží a výdechový proud prochází dutinou nosní. Je to poziční artikulační varianta a řadí se k souhláskám znělým.
- *G* je souhláska znělá, *k* neznělá.

k	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová ústní	ražená	neznělá
g	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová ústní	ražená	znělá
ŋ	zadopatrová	zadójazyčná	závěrová nosní	ražená	znělá

- *Ch, ɣ* jsou souhlásky úžinové. Při artikulaci se zadní část jazyka přiblíží hranici mezi tvrdým a měkkým patrem, kde vytvoří cestu výdechovému proud.
- *ɣ* je fakultativní souhláska, jejíž užití závisí na mluvčím. Ve fonologickém systému češtiny tvoří znělou variantu *ch*, i když jako párová souhláska *ch* se uvádí *h*, jehož místo tvoření se však neshoduje s místem tvoření *ch*. *ɣ* vyslovujeme v pozici před znělou souhláskou.

ɣ	zadopatrová	zadójazyčná	úžinová	třená šumová	znělá
---	-------------	-------------	---------	--------------	-------

7. Souhlásky hrtanové (laryngální)

Ráz 2, tvrdý hlasový začátek, se v písmu neoznačuje. Po stránce artikulační a akustické má všechny prvky neznělé hrdelní závěrové souhlásky. Ve spisovné výslovnosti se vyslovuje před samohláskou na začátku slova nebo mezi dvěma samohláskami na švu slova, čili po alespoň minimální pauze. *H* je souhláska hlasivková a znělá, při jeho artikulaci hlasivky kmitají.

h	hrtanová	hlasivková	úžinová hlasivková	třená šumová	znělá
---	----------	------------	--------------------	--------------	-------

2.1.7 SLABIKY

Slabika je základní lexikální jednotka slova.

Slabika je tvořena souhláskami a samohláskami. Slabika se z hlásek, je v něm slabiková jazyka.

Jádro slabiky je tvořeno samohláskami.

slabiková jazyka. [br-no] srov. [br-no] neobsahuje samohlásky.

m je slabiková jazyka. Pokud z

slabiková jazyka. jící samohlásky slovech se

Slabika je zakončena samohláskami.

Podle slabiková jazyka. ukončíme řadu slabik.

jednou samohláskou.

2.

2.2.1 FONEMY

Předmět a obsah fonetického učení je nejblíže jazykové fonetice.

Fonetika je věda o zvukových vlastnostech jazyka.

z hlediska jazykové vlastnosti. Jazyk je tvořen z hlásek, které plní funkci, kterou plní samohlásky, které v systému jazyka mají znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu. znělou jednotu.

se přiblíží tvrdému patru a vytvoří úžinu, souhláska znělá. Při artikulaci se plocha jazyka se dotkne spodních zubů.

ová ústní	ražená	neznělá
ová ústní	ražená	znělá
ová nosní	ražená	znělá

eni: zadní část jazyka se dotkne měkkému proudy. Špička jazyka leží volně

je před velárními souhláskami, například [anglickí]. Při artikulaci se měkké dutinou nosní. Je to poziční artikulace

á ústní	ražená	neznělá
á ústní	ražená	znělá
á nosní	ražená	znělá

ci se zadní část jazyka přiblíží hranici oří cestu výdechovému proudy. ivísi na mluvčím. Ve fonologickém i když jako párová souhláska *ch* se duje s místem tvoření *ch*. *y* vyslovu-

á	třená šumová	znělá
---	--------------	-------

áčuje. Po stránce artikulace a akusové souhlásky. Ve spisovné výslovnosti ra nebo mezi dvěma samohláskami **H** je souhláska hlasivková a znělá,

ivková	třená šumová	znělá
--------	--------------	-------

2.1.7 SLABIKA

Slabika je základní zvuková jednotka, kterou můžeme v řeči vydělit. Nemá samostatný lexikální význam. Např. slovo *škola* rozdělíme na slabiky *ško-la*.

Slabika jako poměrně stabilní jednotka je základem mluvnického rytmu. Skládá se z hlásek, z nichž jedna tvoří **vrchol slabiky, jádro**. Slovo má tolik slabik, kolik je v něm **slabičných vrcholů**.

Jádro slabiky v češtině tvoří všechny samohlásky, krátké i dlouhé (*zpra-co-vá-ní, dě-tát-ko, pa-pír*), dvojhásky (*po-u-ta, au-to*) nebo slabikotvorné souhlásky *ř, ě, srov. [br-no], [vl-či-ce]*. Souhlásky *r* a *l* jsou slabikotvorné jen v případě, že slabika neobsahuje žádnou samohlásku nebo dvojhásku, srov. [*krk*] × [*krá-va*]. Souhláska *m* je slabikotvorná pouze ve slovech [*sedm*], [*osm*] a v několika dalších příkladech.

Pokud začíná první slabika ve slově samohláskou nebo je před slabikou začínající samohláskou šev slova, vyslovuje se s rázem [*řoko*], [*do-ru-čo-vař*]. V cizích slovech se na švu *i* + *vokál* vyslovuje **hiátové j** [*de-mo-kra-ci-je*].

Slabika zavřená je zakončená souhláskou: *od-znak, kon-takt*. **Slabika otevřená** je zakončená samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou: (*ja-bl-ko, la-vi-ce*).

Podle slabik se dělí slova v písmu. U souhláskové skupiny s nejasnou hranicí ukončíme řádek první souhláskou ze skupiny (*ba-bič-ka*). Pokud je slabika tvořena jednou samohláskou, nenecháváme ji obvykle na konci řádku: *ú-lo-mek*.

2.2 FONOLOGIE

2.2.1 POMĚR FONETIKY A FONOLOGIE

Předmět a pole bádání fonologie si nejlépe představíme v porovnání s fonetikou, nejbližší jazykovědnou disciplínou.

Fonetika (ve školní praxi nazývaná hláskosloví) zkoumá a popisuje hlásky z hlediska jejich vlastností fyzických, tj. definuje jejich artikulaci a akustické vlastnosti. **Fonologie** také zkoumá hlásky, ale pohlíží na ně z hlediska funkce, kterou plní v procesu jazykové komunikace. Zabývá se pouze těmi vlastnostmi, které v systému určitého jazyka slouží k předávání nějakých informací. Změnou znělosti jedné souhlásky se změní význam slova *pije – bije* stejně jako změnou délky samohlásky *car – cār*. **P** a **b**, **a** a **á** jsou v češtině dva fonémy, neboť jsou schopny rozlišit význam jinak stejných slov. Uvedené hlásky jsou součástí fonologického systému češtiny a z fonologického hlediska jde vždy o abstraktní jednotku, o jediný foném, který se v mluvené řeči realizuje jako jedna z mnoha možných variant.

Rozdíl mezi fonetikou a fonologií je tedy v užším pohledu dán rozdílem mezi hláskou a fonémem. Fonetika je naukou o hláskách, fonologie naukou o fonémech.

2.2.2 ZÁKLADNÍ FONOLOGICKÉ POJMY

Nejmenší jednotkou fonologie, kterou je možno vydělit, je **foném**. Tuto jednotku definujeme prostřednictvím funkce, kterou plní v procesu jazykové komunikace.

Hláška je základní jednotkou toku mluvy. Její hodnota fonetická, tzn. artikulační a akustické vlastnosti, se realizuje při mluvení pokaždé v určitém kontextu. O realizaci těchto vlastností rozhoduje ve velké míře pozice v konkrétním slově nebo pozice na styku slov z hlediska sousedních hlásek.

Na rozdíl od hlásky (jednotky konkrétní, reálné reprezentace fonému) je **foném** naopak jednotka abstraktní, není prvkem mluvení, ale jazykového systému. Hlásky, čili reálné zvuky vyskytující se v konkrétních slovech jsou nejmenšími elementy bez samostatného významu.

Naproti tomu konkrétní foném můžeme definovat jen v rámci určitého jazyka a jen prostřednictvím jeho funkce v procesu jazykové komunikace. Foném pomáhá rozlišovat významy slov: *roh*y, *no*hy, *bo*hy. Jeden foném se může realizovat v řeči různými hláskami podle hláskového okolí. Např. ve slově [*tři*] je ř neznělé, ve slově [*dři*] je ř znělé.

Podobně je tomu např. u slov *Hana*, kde je *n* zubodásňové, srov. [*hana*], a *Hanka*, kde je *ŋ* zadopatrové, srov. [*haŋka*].

Foném se může realizovat i na základě individuálních zvláštností výslovnosti. Mluvčí může například „ráčkovat“. Stejně tak mluvčí ovlivněný obecnou češtinou může vyslovovat *i* téměř jako [*e*].

Ve fonologii se takové fonémové varianty, **alofony**, nazývají **varianty poziční** a **individuální**. Jejich zvukový rozdíl se označuje jako **fonologický protiklad**, tj. **podobnost a rozdílnost**.

Jako základní **opozice** se uvádějí **vokálnost** × **nevokálnost**, kdy je při vokálnosti přítomna tónová složka. Další základní opozice je **konsonantnost** × **nekonsonantnost**. Při konsonantnosti je přítomna šumová složka.

Inventář fonémů a fonologických protikladů tvoří **fonologický systém** češtiny. Při jeho zkoumání a hodnocení si všímáme: fonologické příbuznosti a nepříbuznosti hlásek, distribuce fonémů, symetrie systému (jen hlásky tvoří systém) a principu úspornosti.

Pokud se dva fonémy, které stojí v protikladu, liší pouze v jediné fonetické vlastnosti, nazývá se taková rozlišující vlastnost **korelační příznak**. Dva fonémy, které se jím navzájem od sebe odlišují, tvoří **korelační pár**. Pokud se korelační příznak vyskytne u více dvojic, mluvíme o **korelační řadě**.

y v užším pohledu dán rozdílem mezi
iskách, fonologie naukou o fonémech

POJMY

žno vydělit, je **foném**. Tuto jednotku
lní v procesu jazykové komunikace.
y. Její hodnota fonetická, tzn. artiku-
mluvení pokaždé v určitém kontextu.
lké míře pozice v konkrétním slově
ích hlásek.

ěálné reprezentace fonému) je **foném**
ení, ale jazykového systému. Hlásky,
a slovech jsou nejmenšími elementy

efinovat jen v rámci určitého jazyka
rykové komunikace. Foném pomáhá
den foném se může realizovat v řeči
apř. ve slově [tři] je ř neznělé, ve

a zubodásňové, srov. [hana], a Han-

viduálních zvláštností výslovnosti.
mluvčí ovlivněný obecnou češtinou

lofony, nazývají **varianty poziční**
čuje jako **fonologický protiklad**,

nevoakálnost, kdy je při vokálnosti
e konsonantnost × nekonsonant-
očka.

tvorí **fonologický systém** češtiny.
ogické příbuznosti a nepříbuznosti
n hlásky tvoří systém) a principu

du, liší pouze v jediné fonetické
korelační příznak. Dva fonémy,
korelační pár. Pokud se korelační
lační řadě.

U samohláskových fonémů to může být např. **korelace kvantity**: *fara* × *fára*.
U souhláskových fonémů rozeznáváme hlavně korelace **znělosti a neznělosti**:
buk × *puk*, **kompaktnosti a nekompaktnosti**, např. sykavost × šeptavost (*s* – *š*,
z – *ž*, *c* – *č*), měkkost × tvrdost (*ty* × *ti*), **kontinuitnosti a nekontinuitnosti**, např.
rozdíl úžinové a závěrové souhlásky.

2.3 SUPRASEGMENTÁLNÍ PRVKY

Suprasegmentální vlastnosti jazyka můžeme popsat tak, že rozdělíme
proud řeči na jednotky, které mají význam pro porozumění mluvené řeči. Tyto
jednotky nazýváme **suprasegmentální**, někdy se k nim řadí i slabika. Především
jsou to však **přízvuk, intonace** a jev čistě individuální, který vypovídá o pohlaví
a věku mluvčího, jeho fyzických a psychických vlastnostech, celkovém charakteru
a náladě – **zabarvení hlasu**.

2.3.1 SLOVNÍ PŘÍZVUK

Slovní přízvuk se projevuje v řeči tak, že se zvýší kvalita hlasu v jedné slabice
slova. Ve fonetické transkripci se označuje čárkou na přízvučné slabice. Čeština
má ustálený, pevný přízvuk na první slabice slova. Příklad: *Dívka 'zpívá 'píseň*.
Na rozdíl od jazyků s pohyblivým, volným přízvukem, jako je např. ruština, není
v češtině přízvuk významotvorný a neoznačuje se v písmu. Naopak v češtině plní
významotvornou funkci zase délka samohlásek.

V češtině máme také **nepřízvučná slova**, tzv. **příklonky (enklitika)**. Stojí za
přízvučným slovem, stejně jako nepřízvučné **předklonky (proklitika)**, které tvoří
s následujícím slovem rytmický celek. Příklonkami jsou v češtině např. zájmena
to, se, si, mi, nám nebo tvary slovesa *být* jako součásti složeného slovesného tvaru
(*jsem, by*). Předklonkami v češtině jsou nejčastěji spojky a částice (o tom viz také
podkapitola 6.4.2.2).

Pokud před slovem stojí slabičná předložka, přechází přízvuk na tuto předložku:
'pod stolem, 'za dveřmi.

Vedlejší přízvuk je méně výrazný a vyskytuje se u slov, která mají více než tři
slabiky: *upřed'nostnit*. Ve složených slovech je vedlejší přízvuk umístěn na počátku
druhé části složeniny, např. *troj'úhelník*.

Přízvukový takt je základní rytmická jednotka řeči obsahující jedno nebo
několik slov s jedním hlavním slovním přízvukem (*'učitel, 'na zdi, že to 'umí,*
až 'venku).

Pokud v proudu řeči následuje za sebou několik víceslabičných slov, tvoří každé toto slovo přízvukový takt, např.: 'Zítřa 'přijdu 'později. Pokud se v proudu řeči vyskytne jednoslabičné slovo, může se vyslovit s přízvukem i bez přízvuku. U předklonek a příklonek platí pravidlo, že jsou nepřízvučné: 'Dej mi 'napít. Jednoslabičné slovo je přízvučné tehdy, když stojí na začátku přízvukového taktu a navazuje na něj další nepřízvučné slovo: 'Byl by to 'udělal. 'Má to 'význam.

2.3.2 VĚTNÝ ÚSEK A INTONAČNÍ CENTRUM

Pro srozumitelnost jazykového projevu je třeba delší výpovědi nebo výpovědi se složitější vnitřní stavbou zvukově členit na promluvové, větné úseky.

Větný úsek jako největší rytmická jednotka jazyka je větší než přízvukový takt a je mu tedy nadřícena. Mluví cíť a vyslovuje větný úsek přirozeně, je to reálná jednotka jazyka. Souvisí se syntaktickou strukturou promluvy. I ve škole diktujeme po větných úsecích.

Z hlediska posluchače tvoří promluvový úsek skupina přízvučných taktů, které jsou se svým intonačním průběhem spojeny v jeden celek.

Změna síly a výšky hlasu (tónový průběh výpovědi) se nazývá **intonace**. Váže se jak ke slabikám, slovům a taktům, tak i k celým větám. Mění se v intonačním centru úseku. Místo intonačního centra závisí na cíli sdělení.

Z melodického hlediska je zvlášť důležitý poslední větný úsek, kde melodie často výrazně klesá, nebo stoupá podle charakteru komunikační funkce výpovědi (o tom viz podkapitola 6.3.2).

Kadence vyjadřuje ukončenost výpovědi. Mluví poklesne hlasem ↓. Rozlišujeme dvě základní varianty, kadenci klesavou a kadenci stoupavě klesavou. Liší se komunikační funkcí.

- a) **Kadence klesavá** je charakteristická pro výpověď oznamovací. Při klesavé kadenci hlas od intonačního centra postupně klesá pod střed výšky hlasu až do konce výpovědi.

Příklad: *Nepřijde dnes do školy.*

- b) **Kadence stoupavě klesavá** je charakteristická pro zvolací výpovědi oznamovací nebo rozkazovací, jako základní je v doplňovacích otázkách a ve výpovědích přacíh.

kolik víceslabičných slov, tvoří každé slovo *později*. Pokud se v proudu řeči vyskytne přízvukem i bez přízvuku. U před-
včetně: *Dej mi 'napít*. Jednoslabičné slovo má přízvukového taktu a navazuje na
Má to 'význam.

ENTRUM

a delší výpovědi nebo výpovědi se vyskytují v mluvě, větné úseky.
jazyka je větší než přízvukový takt
v větný úsek přirozeně, je to reálná
prou promluvy. I ve škole diktujeme

k skupina přízvukových taktů, které
jedno celek.
výpovědi) se nazývá **intonace**. Váže se na
v větných větách. Mění se v intonačním
a cíli sdělení.

poslední větný úsek, kde melodie
je komunikační funkce výpovědi

Mluví poklesne hlasem ↓. Rozlišuje se
a kadenci stoupavě klesavou. Liší se

výpověď' oznamovací. Při klesavě
klesá pod střed výšky hlasu až do

pro zvolací výpovědi oznamova-
vacích otázkách a ve výpovědích

Příklad: *Kéž by dnes nesněžilo!*

Antikadence je charakteristická pro otázky zjišťovací.

- c) **Antikadence stoupavá** ↑ se projevuje tak, že od slabiky s intonačním centrem, které má snížený tón, melodie ke konci výpovědi prudce stoupá.

Příklad: *Přijdeš v neděli?*

- d) **Antikadence stoupavě klesavá** se projevuje tak, že slabika s větným přízvukem je nejnižší, po ní tón prudce stoupne a další slabika taktu již mírně klesá.

Příklad: *Přijdeš v neděli?*

Polokadence vyjadřuje nekoncevovou kadenci → a slouží k vnitřnímu členění výpovědi.

Tyto intonační modely souvisejí i se stylem výslovnosti. Dodržují se ve veřejném projevu, ve spontánním projevu dochází k zjednodušení těchto modelů, konečná realizace může být podmíněna i místně, např.: antikadence stoupavá je charakterističtější pro mluví z Moravy, intonace stoupavě klesavá pro mluví z Čech.

Pokud je centrum výpovědního jádra umístěno jinde než na konci, vyznačuje se **důrazem**, tj. zesílením přízvuku a melodickým pohybem. Například ve větě: *Jana odnesla můj zelený svetr*. Důrazem na taktu *zelený* sdělujeme, že mohla odnést i svetr jiné barvy.

2.3.3 SPISOVNÁ VÝSLOVNOST

2.3.3.1 Ortoepie

Spisovná výslovnost (*ortoepie*) je stabilizovaná norma spisovné výslovnosti, z řeckého *orthos* – správný, *epein* – mluvit. Tvoří ji soubor výslovnostních norem, jimiž se řídí zvuková podoba mluvených spisovných projevů. **Výslovnostní norma** existuje přímo v jazyce jako soubor objektivně existujících pravidel, která uživatelé daného jazyka pocítují jako závazná. Výslovnostní norma je součástí společenských norem lidského chování a jednání.

Pravidla normativní výslovnosti zahrnují výslovnost jednotlivých hlásek, hláskových spojení, správné přízvukování a členění souvislé řeči (frázování – logické a rytmické členění věty, větný přízvuk a intonaci vět a větných úseků).

V souvislosti se stylistickým rozvrstvením spisovných jazykových projevů rozlišujeme ve spisovné výslovnosti tři výslovnostní styly.

Styl základní (neutrální) se používá ve veřejných projevech kultivovaného denního styku, jako jsou oficiální jednání, projevy politiků, učitelů, promluvy v rozhlasovém a televizním vysílání.

Styl vybraný (vyšší) se používá při slavnostních oficiálních projevech, zvláště při větších shromážděních.

Styl zběžný (nižší) se používá v běžném denním styku.

2.3.3.2 Ortofonie

Nejdůležitějším předpokladem spisovné výslovnosti je **ortofonie** (z řeckého *orthos* – správný, *foné* – hlas), tj. souhrn pravidel správné normativní výslovnosti hlásek, které jsou základními zvukovými prvky řeči. Vzhledem k tomu, že samohlásky mají schopnost tvořit slabiky a souhlásky v češtině s výjimkou *r, l* – [*brno*], [*krk*], [*vedl*], [*m/ha*], ojediněle *m* – [*osm*] – tuto schopnost nemají, dělíme tradičně výslovnost na výslovnost samohlásek a souhlásek. Z hlediska tvoření samohlásek a souhlásek pozorujeme rozdíl. Při tvoření samohlásek je dutina ústní uzpůsobena tak, aby výdechový proud mohl volně vycházet. Při tvoření souhlásek se výdechovému proudu staví do cesty nějaká překážka. Akustickým důsledkem tvoření samohlásek jsou tóny rezonančních dutin (v češtině dutiny ústní a hrdelní). Akustickým důsledkem tvoření souhlásek jsou spíše šumy, které vznikají třením výdechového proudu o stěny překážky vytvořené na některém místě mluvního traktu. Samohlásky jsou nositelkami estetického vyznění slova, přesná výslovnost souhlásek je základním předpokladem srozumitelnosti.

2.3.3.3

■ A. Sa

Z „pohodl
s těmito je

- a) dlouhé kulačt
- b) samohl znění napřil
- c) otevře mohlá slovo
- d) samo také l

Obla nářečí, n úzkého (

■ B. S

Odchylk ovlivno s, z, tupy ky s nac sykavek příliš do

Dals Česká s jazyka jazyka slovnos hrcu je rotacis (vadmá

2.3.3.3 Odchytky od spisovné výslovnosti hlásek

■ A. Samohlásky

Z „pohodlnosti“ a pod vlivem obecné češtiny se v současné výslovnosti setkáváme s těmito jevy:

- a) dlouhé samohlásky, zvláště vysoké [ɪ] a [ʉ], jejichž pečlivá výslovnost je artikulačně nejnáročnější, se v mluvených projevech zkracují;
- b) samohlásky [ɪ], [ɪ] se v nenormativní výslovnosti blíží svou zvukovou podobou znění samohlásek [e], [é]; toto může někdy vést i k záměnám významu slov, například *Slovinsko – Slovensko, lid – let, lidový – ledový*;
- c) otevřenou podobu mají v poslední době pod vlivem obecné češtiny také samohlásky [e], [é], které se svou kvalitou blíží samohláskám [a], [á], například slovo *léto* se vyslovuje téměř jako [láto], slovo *mezera* téměř jako [mazara];
- d) samohlásky [o] se v nenormativní otevřené výslovnosti blíží svou výslovností také k [a]; například *plot, hodí* se vyslovuje skoro jako [plat], [had'í].

Oblastní odchytky od spisovné výslovnosti mohou být způsobeny i vlivem nářečí, například krátká výslovnost samohlásek vlivem lašských nářečí, výslovnost úzkého (zavřenějšího) [e], [é], [o], [ɪ], [ɪ] vlivem východomoravských nářečí.

■ B. Souhlásky

Odchytky od správného tvoření souhlásek jsou zvláště u žáků nižšího stupně ZŠ ovlivňovány vadami řeči, jako jsou **sigmatismus**, vadné tvoření ostrých sykavek *s, z*, tupých sykavek *š, ž* a polosykavek *c, č*. Jde o individuální návyk tvořit sykavky *s* nadměrnou sykavostí, tzv. hypersigmatismus, nebo o příliš tupou výslovnost sykavek – sigmatismus, šišlavost, kdy se při artikulaci sykavek hrot jazyka posouvá příliš dopředu až na horní řezáky, nebo částečně i mezi zuby.

Dalšími vadami výslovnosti žáků je **lambdacismus**, tj. vadná výslovnost *l*. Česká souhláska *l* je **boková (laterální)** a při jejím správném tvoření se hrot jazyka opírá o dásňový výstupek za horními řezáky. Po obou stranách dotyku jazyka s patrem se vytváří úžina, kterou proniká výdechový proud. Vadná výslovnost, vnímaná jako „rozmazaná“, bývá zaviněna nesprávným postavením hrotu jazyka, který se chybně opírá o dolní zuby místo o horní. Častým jevem je **rotacismus**, lidově „ráčkování“ (vadná výslovnost *r*) a **rotacismus bohemicus** (vadná výslovnost *ř*).

Při méně pečlivé výslovnosti může docházet i k zániku některých souhlásek, zvláště *v, j, h, l*, a to většinou v nepřízvučné slabice mezi samohláskami, například: *na shledanou* [nascheanou], *nějaký* [ňáki], *člověče* [čéče].

Při rychlejším mluvním tempu dochází někdy k zániku nebo oslabení nosových souhlásek *m, n* v postavení na konci slova. Zvláště souhláska *m* se v češtině často vyskytuje v postavení na konci slova, přitom do artikulace této hlásky je zapojena dutina nosní, měkké patro se spouští a uvolňuje svým postavením cestu výdechovému proudu do dutiny nosní, která se rozeznívá. Závěr se vytváří sblížením obou rtů, neboť *m* je souhláska závěrová obouretná. Proto je její výslovnost energeticky náročná a žáci ji často odbývají.

2.3.3.4 Změny hlásek při spojování v souvislé řeči

■ A. Párové souhlásky uvnitř slova

- Ve skupině párových souhlásek uvnitř slov nebo na rozhraní předložky a slova dochází k **asimilaci**, tj. k **spodobě znělosti**. Celá souhlásková skupina se vyslovuje podle poslední párové souhlásky zněle, nebo nezněle, například *moravští* [morafščí], *nikde* [ňigde], *z Kojetína* [s koječina].
- K **asimilaci znělé souhlásky** v neznělou dochází i v důsledku koncového postavení ve slově, celá souhlásková skupina se vyslovuje nezněle, například *vjezd* [vjest]. Pouze u skupiny *sh* se uplatňuje **asimilace progresivní i regresivní**. Ve spisovné češtině vyslovuje tedy nezněle [sch], např. *na shledanou* [naschledanou], *shromáždění* [schromáždení] nebo zněle [zh]. Tato regresivní asimilace je oblastně moravská a pod vlivem obecné češtiny zaniká.
- Zvláštní postavení má souhláska *v*. Asimilaci podléhá, např. *včela* [fčela], ale sama ji nepůsobí, např. *Svratka* [svratka]. Ve výslovnosti se také rozlišuje podle významu např. *zvolit* × *svolit*. Asimilaci znělosti způsobuje i ráz, který působí jako neznělá souhláska např. v okně [f?okně], před oknem [přet?oknem].

■ B. Neutralizace znělosti

Znělá párová souhláska se vždy na konci slova změní v párovou neznělou, např. *Filipov* [filipof], *mládež* [mládeš], *zub* [zup]. V některých případech může dojít k homofonii, tj. homonymii zvukové podoby. Například slova *objet* a *obéd* se vyslovují stejně: [objet].

■ C. Skupiny

- Dvě stejné hlásky jediné mluvě stejných se respektuje, význam slo [nejjasnější]
- Ve spisovného kmen
- Ve skupině druhé, např
- Ve skupině souhláskov podzim [po
- Číslovky se
- Ve tvarech stylu zjedne
- V nekultivých skupi k babičce [

2.3.3.5 Orto

Významnou čá domací slovní a výslovností j Základní vy

- Slovní příz shodný s př
- Hlásky cizí hláskami d českou sou tinně vyslov
- Skupiny di univerzita,

■ C. Skupiny souhlásek

- **Dvě stejné sousední souhlásky** se ve spisovné výslovnosti vyslovují jako souhláska jediná, např. *Anna* [ana], *měkký* [mĕkĕkĭ], *vinná réva* [viná réva]. V běžné mluvě často splývají některé hlásky artikulačně blízké nebo skupina dvou stejných souhlásek v jednom slově. Spisovná výslovnost však jejich rozlišení respektuje, především na hranici morfémů nebo v případě, kdy by se změnil význam slova. Např. *předtím* [přett'ím], *oddíl* [odd'il], *racci* [racci], *nejjasnější* [nejjasnějši].
- Ve spisovné výslovnosti vyslovujeme u sloves dvě *m* (-*mm*-) na hranici slovesného knene a osobní koncovky -*me*, tj. *zlomme* [zlomme].
- Ve skupinách *d, t + ň* se v méně pečlivé výslovnosti přibližuje první hláska druhé, např. *chodník* [chod'ňik].
- Ve skupinách *d, t + s, š, z, ž, c, č*, dochází v běžné mluvě k zjednodušení souhláskové skupiny, např. *lidstvo* [lictvo], *Běčtin* [bječĭn], *Chodský* [chockĭ], *podzim* [pozim], *džbán* [žbán].
- Číslovky *sedm, osm* mají dvě rovnocenné výslovnostní podoby [sedm] i [sedum].
- Ve tvarech pomocného slovesa *být* (*jsem, jsi, jste, jsme, jsou*) se připouští v nižším stylu zjednodušená výslovnost běž souhlásky *j*, např. *přišli jsme* [přišli sme].
- V nekultivované výslovnosti dochází k více změnám výslovnosti souhláskových skupin nebo k vypouštění hlásek, např. *osmnáct* [osnácĭ], *lžička* [žička], *k babičce* [k babice].

2.3.3.5 Ortoepie slov přejatých

Významnou část slovní zásoby tvoří v češtině slova přejatá z různých jazyků. Od domácí slovní zásoby se liší i po stránce výslovnostní. Poměr mezi pravopisem a výslovností je v cizích jazycích jiný, než na jaký jsou uživatelé češtiny zvyklí.

Základní výslovnostní pravidla při přejímání slov z cizího jazyka:

- a) Slovní přízvuk se vždy přesouvá na první slabiku slova, je stálý a kvalitou shodný s přízvukem ve slovech domácích.
- b) Hlásky cizího jazyka, které čeština nemá, se nahrazují zvukově nejbližšími hláskami domácími. Například anglická obouřetná souhláska *w* se nahrazuje českou souhláskou retozubnou [v], například *vikend*, anglicky *weekend*, v češtině vyslovujeme [vikent].
- c) Skupiny *di, ti, ni*, vyslovujeme v přejatých slovech nezměkčeně, například *univerzita, aktivní*.

- d) Pokud odpovídající česká hláska nemá platnost samostatné hlásky (fonému), například vyslovené samostatné znělé polozávěrové souhlásky *ʒ, ʒ̣* jako ve slovech *džudo, džem*, zapisujeme je jako *dz, dž*.
- e) *x* vyslovujeme nezněle, například *praxe [prakse], taxi [taksi]*. Pokud je skupina *ex-* v poloze před samohláskou nebo před souhláskou *h*, vyslovuje se zněle, například *existovat [egzistovat], exhumace [egzhumace]*.

2.4 GRAFICKÝ ZÁPIS ZVUKOVÉ PODOBY ČEŠTINY

Většina jazyků na světě má podobu mluvenou i psanou. I když jde o jazyk jediný, vztah mezi těmito dvěma podobami je komplikovaný. Primární podoba je mluvená. Rozvíjela se od samého začátku lidské existence, zatímco sekundární, psaná podoba jazyka byla vynalezena (písmo patří k nejdůležitějším vynálezům lidstva) až v době historické, tj. mnohem později, asi před pěti tisíci lety. V kulturních jazycích s dlouhou historií **zápisu mluvené řeči**, kam patří také čeština, se setkáme s pozůstatky starších fonetických procesů.

Ke **grafickému záznamu** užívá čeština v zásadě **hláskového písma**, které je založeno na principu označování každého fonému jedním grafémem. Pomocí písmen (grafémů) zapisuje nejmenší zvukové jednotky řeči, tj. hlásky, které mají rozlišovací schopnosti. Proto má čeština v zásadě **písmo fonologické**.

Nevyhneme se ale ani **psaní ideografickému**, kdy konvenční značky zastupují celá slova. Podle ustálených zvyklostí se některé značky píší velkými písmeny, některé malými, např. *m* = metr, *W* = watt, *Fe* = železo, *5 %* = pět procent, *5%* = pětiprocentní. Značkami je i deset arabských číslic (0–9), římské číslice (adaptovaná velká římská písmena *I, V, X, C...*) a seskupení arabských nebo římských číslic, např. 2010, *MMX*. Za značkami se kromě řadových číslic nepíše tečka.

Někdy se zvlášť vyděluje skupina zkratk. **Zkratky** vznikly zkrácením názvů, např. *j. č.* = jednotné číslo, *a. s.* = akciová společnost, *lat.* = latinsky.

V písmu užíváme také **rozdělovací** (interpunkční) **znaménka** *. , ; ? ! : „ – - ... ()*, tj. tečka, čárka, středník, otazník, vykřičník, dvojtečka, uvozovky, pomlčka, spojovník, tři tečky, závorčky.

Písemné dorozumívání s mezinárodní platností umožňují **piktogramy**, se kterými se můžeme setkat např. **ve veřejných budovách, při cestování** apod.

České písmo je podle typu latinské, **latinka**. Soubor písmen včetně diakritických znamének tvoří **abecedu**. Česká abeceda má 42 písmen, z toho 37 domácích a 5 cizích (*f, g, q, x, w*), a jednu spřežku *ch*. V praxi se užívají dva typy písma. Písmo

psací a tiskací
Tiskací písmo

Zásady, j
Pravopis plní
důležitá, nebo
obtížné zazna

V každém

Pravidla české
cipem české
jazyka lze jed
obsah lépe ne
má dva zcela

Jednoduchý

-morfologick

zachovávám

Například *z*

[*chlapi*], *úl*

nosti – *Fram*

a neutralizac

který umožň

Pan Bílý bíl

Zvuková

pravidla mo

V češtině by

doby prošla

aby se prav

i vybavovac

Pravopis

formy. Knih

výklad prav

vydání *Pr*

platnost samostatné hlásky (fonému),
polozávěrové souhlásky *z, ž* jako ve
o *dz, dž*.
[*prakse*], *taxi* [*taksi*]. Pokud je skupina
řed souhláskou *h*, vyslovuje se zněle,
uce [*egzhumace*].

ZVUKOVÉ

mluvenou i psanou. I když jde o jazyk
e komplikovaný. Primární podoba je
dské existence, zatímco sekundární,
o patří k nejdůležitějším vynálezům
ději, asi před pěti tisíci lety. V kultur-
vené řeči, kam patří také čeština, se
ocesů.

v zásadě **hláskového písma**, které
fonému jedním grafémem. Pomocí
jednotky řeči, tj. hlásky, které mají
nadě **písmo fonologické**.

nu, kdy konvenční značky zastupují
které značky píší velkými písmeny,
= železo, 5 % = pět procent, 5% =
lic (0–9), římské číslice (adaptovaná
ní arabských nebo římských číslic,
ových číslic nepíše tečka.

Zkratky vznikly zkrácením názvů,
ečnost, lat. = latinsky.

(funkční) **znaménka** . , ; ? ! : „ –
ník, dvojtečka, uvozovky, pomlčka,

ostí umožňují **piktogramy**, se kte-
udových, při cestování apod.

. Soubor písmen včetně diakritic-
ná 42 písmen, z toho 37 domácích
ki se užívají dva typy písma. Písmo

psací a tiskací, obě ve dvou variantách: majuskule (velké) a minuskule (malé).
Tiskací písmo má mnoho typových variant.

Zásady, jimiž se řídí užívání písmen při psaní, tvoří **pravopis (ortografie)**.
Pravopis plní **funkci zaznamenávací a vybavovací**. Vybavovací funkce je velice
důležitá, neboť běžní uživatelé jazyka v životě daleko více čtou než píší. Je však
obtížné zaznamenat psaný text tak, aby odpovídal přesně textu mluvenému.

V každém jazyku existují jednotná a závazná pravidla zápisu mluvené řeči.
Pravidla českého pravopisu respektují určité zásady a principy. Základním prin-
cipem českého pravopisu je **princip fonologický** (hláskový). Z grafické podoby
jazyka lze jednoznačně poznat znění slova, někdy grafika rozlišuje dokonce i různý
obsah lépe než mluvený jazyk, např. vyslovené/foneticky realizované slovo [*objet*]
má dva zcela odlišné významy, které postihuje jeho grafická podoba: *objet* a *oběd*.
Jednoduchý vztah fonémů a grafémů narušují v češtině **princip etymologicko-**
-morfologický a **historický**, slova píšeme v souladu s jejich původem a v grafice
zachováváme značky i pro zvuky, které již ztratily fonologickou funkci (*y, ý, ů*).
Například *zpěv* [*spjɛf*] – *zpěvy* [*spjɛvi*], *led* [*lɛt*] – *ledu* [*lɛdu*], *chlapi* – *chlapy*
[*chlapi*], *úl* [*úɫ*], *púl* [*púɫ*], pravopisně rozlišujeme kategorii životnosti a neživot-
nosti – *Francouzi* [*francouzi*] a *řezy* [*řezi*], v pravopisu nezachycujeme asimilaci
a neutralizaci znělosti apod. V pravopisu se uplatňuje také **princip sémantický**,
který umožňuje pravopisně rozlišit akustická homonyma, jako například ve větě
Pan Bílý bili bílý dům.

Zvuková stránka jazyka podléhá různým vývojovým změnám a pravopisná
pravidla mohou zastarávat. Proto také čas od času nastupují reformy pravopisu.
V češtině byly poslední pravopisné reformy provedeny v roce 1957 a 1993. Od té
doby prošla pravopisná pravidla několika úpravami. Všechny úpravy usilují o to,
aby se pravopis zjednodušil a současně plnil co nejlépe funkci zaznamenávací
i vybavovací.

Pravopisná pravidla vykládají jevy, ve kterých se odlišuje psaní od zvukové
formy. Kniha *Pravidla českého pravopisu* (viz Literatura) se skládá ze dvou částí:
výklad pravidel a pravopisný slovník. Při psaní je třeba se řídit podle nejnovějšího
vydání *Pravidel*.